Universitat de Barcelona

Facultat de Geografia i Història

Treball de Fi de Grau en Antropologia Social i Cultural

“Que la terreta dels iaios no la vendré a un foraster”: entre tarongers, xalets i camps de golf a Pego, Alacant.

Àngela Maria Mulet Monfort

Recerca de temàtica lliure

Tutor: Jordi Gascón Gutiérrez

angelamuletmm@hotmail.com

Curs 2025-2026

Àngela Mª Mulet Monfort
Antropologia Social i Cultural - UB

Resum

La present investigació ha buscat tractar el projecte urbanístic del P.A.I. Pego-Golf que preveu la construcció d'una macrourbanització juntament amb un camp de golf en el municipi alacantí de Pego. Este projecte, present des del 2005, s'ha tornat a posar sobre la taula en els últims cinc anys. La investigació realitzada s'ha centrat en els impactes mediambientals i socials que la construcció d'este projecte causarien sobre el territori i el poble, tractant temes com els usos del sòl, l'explotació de l'aigua o la despossessió dels agricultors, a més que es va buscar relacionar este projecte urbanístic amb el turisme residencial present en la costa valenciana. Per a comprovar estes hipòtesis, es van utilitzar metodologies etnogràfiques com l'entrevista semiestructurada. El resultat i conclusions d'esta investigació és que un projecte de tals magnituds es percep com amb conseqüències negatives sobre els recursos naturals i la població local.

Paraules clau: turisme residencial, ecologia política, geografia del capital, usos del sòl, Pego.

La presente investigación ha buscado tratar el proyecto urbanístico del P.A.I. Pego-Golf que prevé la construcción de una macrourbanización junto con un campo de golf en el municipio alicantino de Pego. Este proyecto, presente des del 2005, se ha vuelto a poner sobre la mesa en los últimos cinco años. La investigación realitzada se ha centrado en los impactos medioambientales y sociales que la construcción de dicho proyecto causarían sobre el territorio y el pueblo, tratando temas como los usos del suelo, la explotación del agua o la desposesión de los agricultores, además que se buscó relacionar este proyecto urbanístico con el turismo residencial presente en la costa valenciana. Para comprobar estas hipótesis, se utilizaron metodologías etnográficas como la entrevista semiestructurada. El resultado y conclusiones de esta investigación es que un proyecto de tales magnitudes se percibe como con consecuencias negativas sobre los recursos naturales y la población local.

Palabras clave: turismo residencial, ecologia política, geografia del capital, usos del suelo, Pego.

Índex de continguts

Introducció 3
Definició del problema d´estudi 3
Situació geogràfica i històrica 4
Hipòtesis i idees inicials de la recerca 5
Metodologia 6
Marc teòric 7
Turisme residencial 7
Ecologia política i l´ecologisme dels pobres 8
La geografia del capital 9
Forat 1: una primera valoració del sòl de Pego 9
Pujar al tren, 30 anys més tard 11
Forat 2: Lluites sobre el paper i al carrer, la ecologia d´un camp de golf 14
La guerra de l´aigua i les lluites actuals 18
Forat 3: el golf i el poble, turisme i beneficis 20
Conclusions 23
Bibliografia 25

Introducció

El litoral mediterrani de l´estat espanyol ha estat transformat en les darreres dècades, on les edificacions en forma de xalets i blocs de pisos han anat omplint el paisatge anterior, sovint rural i amb camps de cultiu. El cas presentat en aquest treball és la projecció d´una construcció d´una urbanització amb camp de golf en l´anomenada "segona línia de platja", és a dir, en un municipi pròxim a la costa i a pobles costaners on ja s´ha anat explotant el territori amb aquestes construccions relacionades amb el turisme residencial o immobiliari i amb l´expansió del capital.

Present des del 2005 en els plànols, el P.A.I. Pego-Golf serveix com exemple per reflexionar sobre els impactes que totes aquestes construccions tenen sobre el territori, alhora que ajuda a revifar el record del boom immobiliari i l´esclat de la bombolla del 2008 i donar una continuïtat a tots aquells projectes que van quedar paralitzats o en suspensió i que ara, poc a poc, tornen a entrar a l´escena. A més, connecta amb els debats actuals sobre els impactes del turisme i la turistificació que s´estenen més enllà de les principals ciutats mediterrànies i arriben també a les comarques i pobles, on el turisme residencial té marcats impactes sobre la població i el territori.

La incertesa que rodeja aquest projecte i la seua trajectòria de gairebé dues dècades han estat factors que han ajudat a copsar el procés jurídic i tècnic requerit per poder dur a terme l´aprovació i construcció d´un projecte de tals magnituds.

Definició del problema d´estudi

Dins el context de l´estat espanyol, i més concretament dins el marc de la costa mediterrània, ensopeguem amb un paisatge saturat d´edificacions que han ocupat la gran totalitat dels territoris de costa i que van escampant-se cap a zones interiors. Aquest tsunami urbanitzador (Martínez i Mazón, 2019, 19) que inicià amb el franquisme, va tindre el seu apogeu durant el boom immobiliari i té nombrosos casos documentats per diferents autors que es mouen des de distintes disciplines. Es vol emmarcar el P.A.I. Pego-Golf com un projecte fruit d´aquest tsunami, per les seues característiques i pel seu

recorregut en els seus vint anys d´història – des del seu primer plantejament, ja que a dia d´avui no s´ha construït –.

En aquesta recerca tractarem d´apropar-nos al P.A.I. Pego-Golf des dels diferents discursos o llenguatges de valoració que els diversos actors entrevistats mantenen respecte al projecte. A través de l´anàlisi d´aquests discursos, s´han anat establint punts de connexió, temàtiques comunes, imaginaris i valoracions sobre: el territori, els recursos naturals, la identitat, visions de desenvolupament, marc legal, entre d´altres. Tals punts que han anat sorgint es posen en diàleg amb un corresponent marc teòric antropològic, i d´altres ciències socials, per tal de poder emmarcar i reordenar tot allò observat i analitzat.

Situació geogràfica i històrica

Pego és un municipi del País Valencià situat a la comarca de la Marina Alta, al nord de la província d´Alacant, i compta amb uns 10.791 habitants (INE, 2025). L´any 2005 es va aprovar el Programa d´Actuació Integrada Pego-Golf[1], un projecte urbanístic que preveia la construcció d´uns mil tres-cents tres habitatges, un camp de golf, una hípica, un espai comercial, un espai esportiu, dotacions esportives, hotels, apartaments turístics i zones verdes i vials al municipi alacantí.

Aquest projecte nasqué a conseqüència d´un altre programa d´actuació integrada present des del 2001, anomenat Penya Roja, on s´havia denegat la construcció d´un camp de golf dins la urbanització. El camp de golf, element central per l´atractiu de la construcció, es traslladaria al projecte P.A.I. Pego-Golf, situat just al costat d´aquest pla, que es trobava elevat sobre el terreny. La crisi immobiliària del 2008 provocaria la fallida de la promotora de Penya Roja, deixant un esquelet de la bombolla sobre la muntanya. En canvi, el P.A.I. Pego-Golf aconseguiria l´aprovació d´iniciació de les obres el 2012, malgrat que mai van començar i el 2017 la seua promotora va acabar en liquidació. La incertesa i la suspensió rodejarien aquests projectes fins als nostres dies, on dos noves promotores encapçalen una reactivació o continuació de tots dos projectes, junt amb l´ajuntament municipal[2]. És precisament aquesta reactivació la que

[1] A partir d´ara P.A.I. Pego-Golf.
[2] Tot i que la proposta va ser acceptada durant governs del PP, des del 2015 fins 2026 Pego ha tingut alcaldies del PSOE valencià (PSPV).

ha motivat aquesta recerca, que busca anar saltant entre passat, present i futur per construir un plànol de la qüestió.

Hipòtesis i idees inicials de la recerca

Aquesta recerca naixé com a resultat d´una recerca anterior feta en l´assignatura Tècniques d´Investigació, on em vaig proposar estudiar la turistificació a la comarca de la Marina Alta i les contestacions a aquest fenomen a través de diferents col·lectius. Un dels col·lectius amb qui vaig establir contacte va ser Guaitem la Terra, una assemblea veïnal del poble de Pego que es resisteix a la construcció del P.A.I. Pego-Golf i presenta recursos jurídics per evitar-la. La seua lluita em va portar a interessar-me pel projecte en sí i el turisme residencial present en la zona, i és d´aquest interès que parteix l´actual recerca.

Per dur-la a terme em vaig plantejar una pregunta: quins impactes tindria el P.A.I. Pego-Golf sobre el municipi de Pego i el territori? Vaig establir tres tipus d´impactes principals que volia tractar en les entrevistes i en la recerca en general, que van ser els usos del sòl, els usos de l´aigua i l´impacte social.

Per respondre aquesta pregunta i poder esbrinar aquests – possibles – impactes d´un projecte de tals característiques, em vaig proposar entrevistar a diferents actors que tenien uns discursos i llenguatges de valoració particulars: membres de l´ajuntament, la pròpia promotora, accions ecologistes de la zona, l´assemblea veïnal i agricultors amb terrenys situats on es projecta la construcció del Pego-Golf. A partir de la tria d´aquests informants em vaig proposar fer un anàlisi dels seus discursos i els imaginaris que projectaven sobre el P.A.I., que s´unien al principal objectiu que s´ocupava d´esbrinar els impactes percebuts sobre el projecte de cara al futur, alhora que analitzàvem el present i el passat de la zona – és ací on entrarien els discursos i imaginaris sobre dos esdeveniments que considero clau per entendre el P.A.I. Pego-Golf, que són la Guerra de l´Aigua dels anys huitanta i el P.A.I. Penya Roja en suspensió des del 2008-. Poder establir una connexió entre aquest eix temporal, així com la identificació i anàlisi dels discursos dels diferents actors imbricats van ser objectius secundaris que han anat treballant-se. Un altre objectiu que s´ha tingut present des del principi en aquesta

recerca ha estat emmarcar aquest projecte particular i concret amb la dinàmica turística i urbanística que caracteritza la comarca i província.

En funció a aquests objectius, es van plantejar una sèrie d´hipòtesis: en primer lloc, que els usos plantejats sobre el sòl i l´aigua suposarien una amenaça mediambiental per la marjal i els espais naturals i protegits del poble de Pego, i podrien trencar amb la imatge de Pego com "el cor de la Marina"; seguidament, que els interessos econòmics i d´acumulació de capital per part de l´administració pública i la promotora s´estarien posant per sobre del compromís de cura amb el medi ambient; i, en tercer lloc, que el P.A.I. no seria cap cas aïllat sinó que respondria a una tendència de mercantilització de la natura, el paisatge i l´aigua amb finalitats turístiques i d´acumulació de plusvàlues.

Metodologia

Per aquesta recerca antropològica, el mètode etnogràfic principal i que més protagonisme ha tingut és el de l´entrevista semiestructurada. Les persones escollides per aquestes entrevistes constitueixen informadors privilegiats o qualificats, és a dir, són persones que tenen informació d´especial valor per la investigació i coneixen l´objecte d´estudi per la seua relació personal, professional o militant. Per la seua relació amb l´objecte d´estudi, s´ha decidit mantenir la seua privacitat i substituir els seus noms per altres figurats. Es va arribar a aquestes mitjançant el mètode "bola de neu", a través del qual uns primers informants em van ampliar l´espectre de persones a entrevistar.

A banda, s´han fet servir altres mètodes etnogràfics com l´observació participant en xerrades, formacions, manifestacions i esdeveniments culturals relatius a l'assemblea veïnal constituïda per paralitzar i evitar la construcció del P.A.I. Pego-Golf. Aquesta observació participant ha estat limitada en aquests esdeveniments cara al públic i de lliure accés, on vaig poder conversar amb membres de l´assemblea i establir un primer contacte, però que sols es van dur a terme entre el període de gener a juny de 2025. A més, s´han realitzat fotopassejos amb acompanyants als llocs clau de la recerca: el P.A.I. en suspensió de Penya Roja i els terrenys on anirà el P.A.I. Pego-golf, a banda del municipi de Pego. La revisió i anàlisi de documents de caire jurídic també ha jugat un paper important en la recerca, ja que la situació actual d´aquest projecte i la seua possible

implementació s´està decidint en aquest plànol. És així com s´han analitzat documents que concerneixen als permisos i concessions d´aquest projecte, tots de caràcter públic i accessibles a la població general.

Com etnògrafa, considero important situar-me en aquest plànol i explicar les meues vinculacions personals amb el cas d´estudi. Mentre que no soc de Pego, soc veïna de la Marina Alta i tinc coneguts pegolins que ja al 2024 em van introduir al cas d´estudi, a més de facilitar-me l´accés al cas, a bibliografia i, sobretot, informants per la recerca. El meu interès personal pels processos urbanístics relacionats amb el turisme residencial em va fer considerar aquest cas tan a prop de casa com idoni per realitzar una recerca etnogràfica.

Marc teòric

Turisme residencial

El concepte de turisme residencial o immobiliari ha adquirit un ressò en estudis que han tractat el litoral mediterrani espanyol, encara que no es limiti a aquesta zona geogràfica concreta. Quan parlem de turisme residencial ens referim al "conjunto de prácticas sociales que giran en torno a la producción social de segundas residencias, producción de infraestructuras [...] cuyo uso está mayoritariamente ligado a la esfera del ocio y no a la reproducción y producción" (Aledo, 2016; en Pontes et al., 2020, 141); i s´associen unes clares idees de producció immobiliària associada a l´expansió del turisme. L´objectiu principal d´aquest turisme és produir sòl urbà, construir habitatges i vendre´ls (Aledo, 2008, 101), provocant una ocupació del territori relacionada també amb el boom immobiliari o "tsunami urbanitzador" (Martínez i Mazón, 2019, 19) que ha anat ocupant el litoral i s´ha acabat estenent cap a l´interior progressivament.

A aquest concepte se´l associa també el deteriorament mediambiental i paisatgístic del territori, el qual alhora provoca la seua pèrdua de qualitat i un posterior deteriorament de la imatge turística (Martínez i Mazón, 2019, 18). En aquests termes, destaca la noció de naturalesa turistitzada treballada per Antonio Aledo (2008), segons el qual el creixement del turisme residencial portaria a una abolició completa de la

natura i del paisatge[3], que es veuria substituït per un territori turístic caracteritzat per projectes de milers d'urbanitzacions que contenen a dins camps de golf (p. 100-101). Seguint aquesta perspectiva, trobem a Ernest Cañada i Jordi Gascón, els quals qüestionen les tesis imperants sobre els beneficis del turisme i posen de manifest l´impacte negatiu d´aquest turisme sobre els ecosistemes, el seu malbaratament de recursos naturals i la vulneració de drets laborals (2016, 8); pel que proposen un anàlisi de l´impacte turístic basat en dos eixos: els conflictes redistributius entre sectors econòmics i els conflictes redistributius entre sectors socials.

Ecologia política i l´ecologisme dels pobres

Aquestes qüestions mediambientals a les que ens remet el turisme residencial també són analitzades per l´ecologia política, la qual analitza els conflictes derivats de les formes d´accés i control als recursos, tenint en compte la seua dimensió ecològica i política , i entenent el paper que els diferents actors tenen en aquestes formes d´accés i control, a més de les característiques ecològiques de la natura (Quiroga i Vallejo, 2019, 61-62). La destrucció d´aquests recursos i serveis ambientals també és objecte d´estudi de l´ecologia política.

L´ecologia política conté tant un anàlisi del discurs com un estudi dels conflictes ecològics distributius en una economia ecològicament cada cop menys sostenible (Martínez Alier, 2002, 319), i Martínez Alier els combina expressant com "los diferentes actores de los conflictos ecológicos distributivos, con sus diferentes dotaciones de derechos y poder, ponen en duda y desafían las reivindicaciones de otros apelando a distintos lenguajes de valoración dentro de su amplio repertorio cultural" (2002, 320). Aquests llenguatges de valoració juguen un paper molt important a l´hora d´analitzar un cas concret des dels seus diferents actors, com es proposa fer aquesta recerca.

Treballat també per Martínez Alier ensopeguem amb el concepte de "ecologisme dels pobres", connectat amb l´ecologia política i l´economia ecològica, i que ve a referir a les protestes contra l´apropiació estatal o privada dels recursos ambientals comunitaris i contra les càrregues desproporcionades de la contaminació (2002, 337). Sovint succeeix que els moviments que aquest autor anomena ecologisme dels pobres no usen un

[3] Entenem el paisatge com un element cultural, subjecte a dinàmiques econòmiques i socioculturals (Martínez i Mazón, 2019, 18).

llenguatge on s´explicite l´ecologisme, però Martínez Alier defensa que són moviments ecologistes aquells que tenen uns objectius definits en torn a les necessitats ecològiques per la vida – aigua, energia, espai per allotjar-se – ; com també ho són aquells que tracten de treure els recursos naturals de l´esfera econòmica i del sistema de mercat (2002, 373). Així, l´ecologisme dels pobres es refereix a aquells casos on grups són conscients de la necessitat de preservar els recursos naturals dels seus territoris, lluitant contra la seua mercantilització i privatització, utilitzant un gran ventall de llenguatges per aquesta defensa – llenguatges científics, religiosos o locals són alguns dels exemples expressats –.

La geografia del capital

L´espai urbà, argumenta Franquesa (2007), ha de ser comprès com a part de la geografia del capital, exposant la idea que "la sociedad capitalista tiene que crear un paisaje físico a imagen propia, adecuado a sus propósitos de producción y reproducción" (p. 127), alhora que defensa que l´espai és en si mateix produït, essent una mercaderia fonamental per al mercat que serveix com a producte i mitjà de producció dels processos econòmics. Aquest autor ens ofereix també una definició d´urbanisme, entès com "el conjunto de saberes, prácticas y discursos organizados desde instancias de poder que organiza la geografía del capital, confiriendo movilidad al espacio y asegurando su condición de mercancía" (p. 127). Seguint aquesta línia, David Harvey explica com la producció d´espai i d´urbanisme és una de les empreses més grans del capitalisme, permetent l´absorció de la plusvàlua a través del desenvolupament urbanístic. A més, interrelaciona la producció de plusvàlua, el creixement poblacional i la urbanització. En aquestes geografies del capital trobem la idea de la destrucció creativa, que dona compte de les continues noves oportunitats de plusvàlua i la constant devaluació i revaloració dels espais, que alhora porta a despossessions i desplaçament.

Forat 1: una primera valoració del sòl de Pego

Tal i com s´ha introduït, el P.A.I. Pego-Golf és un projecte urbanístic amb grans dimensions que introduiria canvis importants en el territori on es vol desenvolupar. Present en els plànols i la ment del veïnat pegolí, fa gairebé vint anys que acompanya la

figura ominosa de la paralitzada construcció del P.A.I. Penya Roja. Aquests dos projectes, relacionats amb el turisme residencial que s´escampa pel litoral alacantí, ens serveixen per entendre la geografia del capital.

La producció d´espai i urbanisme és, com ens recorda David Harvey, una de les empreses més grans del sistema capitalista; alhora que també ho és l´activitat turística. El turisme residencial o immobiliari seria aquell que combinaria aquestes dos grans empreses i s´encarregaria d´emfatitzar el valor de canvi sobre el valor d´ús de la terra, convertint-la en sòl urbà (Martínez i Mazón, 2019, 12).

> "Una de les *pates* del capitalisme i de l'extracció de capital ací al País Valencià i a l'estat espanyol és el turisme." (Martí, membre de l´assemblea veïnal)

Una nova valoració de l´espai com a lloc d´acumulació de plusvàlua i valors immobiliaris aniria acompanyada d´una devaluació d´usos existents com és l´agricultura – i podríem destacar els camps de tarongers de la comarca, amb un producte que cada temporada es paga pitjor –. El capital, com destaquen Pontes et al.(2020), es troba sempre a la cerca de noves possibilitats de valorització i nous espais que puguin proporcionar beneficis extraordinaris (p.140), i en el marc geogràfic de Pego trobem un antecedent de la irrupció del capital sobre el territori.

Als anys huitanta del segle passat, l´empresa estatunidenca *Disney* buscava exportar el seu model de parc temàtic *Disneyland* sobre Europa. Moltes van ser les ubicacions proposades per la seua construcció abans que el projecte es decantés per París, i un dels països que va pugnar per aquest projecte va ser Espanya. De les poblacions que disputaven acollir el projecte, destacà Pego i la seua marjal, que en aquells anys encara no tenia la protecció de Parc Natural. L´empresa dels ratolins i princeses posava una primera mirada sobre el poble.

La possible instal·lació de l´ànec i el ratolí a la localitat es recorda avui en dia per part dels informants com una mera anècdota, on estava clar que Pego no acabaria sent la ubicació escollida i es destaca que la població estava més enfocada en una altra pugna, l´anomenada Guerra de l´Aigua.

> "Pel que fa al Disneyland, crec que, si no recorde mal, era al mateix moment que la Guerra de l'Aigua, un any després, un any abans, i no va haver-hi

una resposta tan col·lectiva, tan popular, com va ser la Guerra de l'Aigua, sinó que van ser més els sectors ecologistes d'Oliva els que van impedir que s´assentara Disneyland -que al final se'n va anar a París- en els terrenys de la marjal. Perquè era un... Bueno, en aquell moment no era un parc natural, però per reivindicar-ho com a parc natural. El tema del Walt Disney és simplement una anècdota, és una cosa molt volàtil en la ment de la gent de Pego, perquè no va ser una resposta tan popular, va ser més de despatx i d'associacions ecologistes defensant." (Martí)

"Allò de Disneylàndia va ser un mal joc que va fer l'empresa que volia fer-ho per abaixar el preu de París, evidentment. Ací no hi havia tren ni res. L'aeroport més pròxim és Alacant. Però servia per abaixar el preu, crec que funcionava més per eixe tema." (Antoni, membre de l´assemblea veïnal)

Tot i ser recordat com un fet anecdòtic, la proposta de construir aquest projecte sobre el territori de Pego crea un precedent de la conquesta capitalista de l´espai i dominació de la natura (Harvey, 2010, 157) que tornarà amb projectes urbanístics com el P.A.I. de Penya Roja i el P.A.I. Pego-Golf. Expressat per Aledo Tur (2008), el terra "ha pasado de entenderse como un espacio para la producción agraria a convertirse en deseado suelo urbano o urbanizable. Ha dejado de ser un medio de producción para convertirse en un bien de cambio y en un objeto de consumo de masas,[...] despojado de sus cualidades ecológicas, desarraigado" (p.101).

Pujar al tren, 30 anys més tard

Disney va acabar elegint França per construir el parc temàtic europeu, la resta del litoral va continuar construint urbanitzacions i projectes, alguns dels quals integraven camps de golf – com és el cas d´Oliva Nova des de 1986, a menys de 10 kilòmetres de Pego -, però Pego "es queda amb la sensació que ha perdut el tren del turisme" (Antoni). La major part de la Marina Alta s´endinsava en el tsunami urbanitzador i el turisme residencial[4], transformant el territori i els usos tradicionals de la terra, passant de les activitats agrícoles a una valorització com a sòl urbà, tal i com destaquen Martínez i

[4] Podriem destacar urbanitzacions com la "Cumbre del Sol" sobre el Puig Llorença, al Poble Nou de Benitatxell o la costa de Xàbia, plena de formigó.

Mazón (2019, 12). Als municipis de segona línia de costa els vindria més tard aquesta expansió del turisme, generant una anticipació que ara era el seu moment.

> "Els 90, els 2000, que tots els pobles veïns tenien urbanitzacions i tenien riquesa, com li duen ells, i nosaltres no. De ser un poble agrícola ric, [a] que la riquesa la dona la construcció, ens vam quedar amb el sentiment de: "Ara que ens tocava construir a nosaltres, ara no podem". I eixe sentiment és el que mou el "Pego Golf" i "Penya Roja" de tot el poble. Perquè la gent diu: "Ara ens toca a nosaltres". I dius que no hi ha aigua, i diuen: "Tampoc tenia aigua Dénia i ho va fer". És eixa manera de pensar. Típica manera de pensar de poble de segona línia de costa." (Antoni)

> "Hi ha una construcció bastant important en la costa que no para i que en els 30 anys que nosaltres hem estat paralitzats ací, per exemple, al golf, ells segueixen urbanitzant i allà no passa res. Per tant, això és el que li exigim a la Confederació i li exigim a totes les associacions ecologistes que ens pareix molt bé, que és la seva tasca, però que el problema no és Pego. Que potser pot ser que sigui un problema, segons pensen ells, però per nosaltres no. El problema és l'urbanisme desmesurat que s'ha portat en els últims anys sense parar a tota la costa. Perquè nosaltres portem en aquest número d'habitants tota la vida. No hi ha hagut una evolució d'habitants en el nostre municipi. Tant i quan Dénia, El Verger, Els Poblets, Xàbia... Tant i quan totes aquestes poblacions anaven augmentant els seus números d'habitants i, per tant, augmentant el consum d'aigua que necessitaven, nosaltres continuàvem amb el mateix. I aquest P.A.I. ja estava aprovat. Per tant, aquesta manera de mesurar les coses per a nosaltres és bastant important." (Lorena, càrrec a l´ajuntament)

Des del *boom* del turisme del segle passat s´han anat creant expectatives d´allò que el turisme podia aportar a un territori – Cañada i Gascón (2016), per exemple, destaquen com es va crear la idea que els territoris turístics repercutirien positivament en l´agricultura de la zona–. L´activitat turística, pel contrari, s´ha relacionat amb dos tipus de conflictes redistributius, i en el cas del P.A.I. Pego-Golf observem els dos casos: d´una banda, els conflictes entre sectors econòmics es fan palès quan observem com recursos com l´aigua i la terra serien destinats al turisme i limitarien activitats agrícoles.

Sobre aquesta qüestió, entrevistats comparen el benefici econòmic d´una parcel·la dedicada al golf o a les taronges.

> "I després hi ha una altra cosa, més enllà del consum d´aigua, i és que mentre tingues zona cultivable, pots cultivar, en el moment en que asfaltes ja no pots crear aliments, perds superfície productiva" (Antoni)

> "Els camps de tarongers són una explotació econòmica on s´inverteixen uns recursos hídrics per, en un futur, aconseguir un producte com són les taronges; mentre que els camps de golf també són una mena d´inversió econòmica on en el futur no es donen fruits com a tal, però atreuen a gent que aporta població i feina" (Josep, càrrec a la promotora)

D´altra banda, el turisme crea conflictes redistributius entre els sectors socials, on no tota la població participa de manera equitativa en la gestió i distribució de l´activitat turística

> "El PAI Pego-golf beneficia ben pocs, igual com ho han fet totes les urbanitzacions i tots els macroprojectes d'aquest estil. No s'enriquix el poble de Pego, igual com no s'ha enriquit mai el poble d'Oliva, ni s'ha enriquit el poble de Dénia, ni s'ha enriquit el poble de Xàbia per tindre la indústria turística en la seva localitat. Tot el contrari. La Marina Alta és de les comarques amb més dedicació laboral al sector terciari, al turisme, i és la comarca amb més precarització laboral del País Valencià. Per tant, és evident que la indústria turística no genera riquesa per a la classe treballadora, sinó que ho fa per a CHG, per a les empreses que executen aquests macroprojectes." (Martí)

Il·lustració 1. El P.A.I. Penya Roja paralitzat des de 2008. Al fons, la Marjal de Pego-Oliva i la costa amb construccions. Crèdits a Gloria Castro en Flickr.

Forat 2: Lluites sobre el paper i al carrer, la ecologia d´un camp de golf

Els usos de l´aigua per part del desenvolupament urbanístic i turístic és un dels temes comentats en els estudis sobre l´impacte mediambiental del turisme residencial a Espanya, al incloure molts projectes l´element del camp de golf. En el cas del P.A.I. Pego-Golf, la discussió sobre els usos de l´aigua hi és present però té un lleuger gir respecte amb els estudis realitzats a zones més desèrtiques com el sud d´Alacant o Múrcia, ja que ens trobem amb la Marjal de Pego-Oliva i els diversos aqüífers que abasteixen la zona "realment, a la marjal hi ha aigua, molta, però és el recurs que estem fent servir per defensar la no construcció d´aquest projecte" (Vicent, membre d´una organització social). Els sectors ecologistes i l´assemblea veïnal pegolina s´han centrat en l´aspecte legal i de l´aigua, ja que és necessària una aprovació de concessió d´aigua per part de la Confederació Hidrogràfica del Xúquer per poder desenvolupar el projecte del Pego-Golf, com també és necessari superar la Declaració d´Impacte Mediambiental (DIA), assumpte que ha anat disputant-se per la incertesa de la seua caducitat. En la

discussió sobre aquest projecte, l´impacte ambiental que podria suposar la seua realització és un tema molt comentat.

> "És que si entrem en temes d´ecologisme un camp de golf consumeix menys aigua que un camp de tarongers o d´*aguacateros*, aleshores és més ecològic." (Josep)

El model turístic instal·lat en el literal mediterrani s´ha centrat en el turisme de sol i platja, construint per complir l´oferta centenars d´urbanitzacions i xalets al llarg de la costa. A mesura que la costa s´ha massificat, el capital turístic ha anat creant solucions tecnològiques i espacials-temporals, tal i com explica Harvey "there is either a technological or a spatio-temporal fix for every problem capital encounters"(2010, 158), i s´ha desplaçat cap a l´interior de les comarques creant alhora nous productes turístics: les macro urbanitzacions amb camps de golf. Al respecte, Aledo Tur expressa que aquest turisme residencial de golf "supone la abolición completa de la naturaleza y de su expresión morfológica –el paisaje– y su sustitución por un nuevo territorio turístico [...] de la naturaleza turistizada" (2008, 100). Els alts índexs d´edificació i l´efecte del tsunami urbanitzador que ha estès el formigó fins els territoris d´interior produeixen un deteriorament mediambiental i paisatgístic (Martínez i Mazón, 2019, 18), l´últim dels quals és un dels recursos que permeten el desenvolupament turístic. Podríem considerar, citen aquests autors, el turisme residencial com la modalitat que més impactes produeix sobre el medi ambient per la seua depredació del territori (Del Pino, 2015; en Martínez i Mazón, 2019, 18), i Aledo Tur (2008) destaca que "la expansión del urbanismo y, en concreto, del turismo residencial es un potente motor del proceso de artificialización del suelo que impulsa la expansión de la desertificación"(p. 109). La depredació del territori, però, també s´interpreta en termes del seguiment i compromís de la promotora amb el territori desenvolupat:

> "Ens acusen de ser una empresa amb un sistema d´urbanisme que depreda el territori, però no és així. Nosaltres no som una empresa que plante una urbanització de colp i que marxa construir-ne una de nova en un altre lloc, no, som una empresa que es queda amb el projecte i el desenvolupa poc a poc, amb els anys, amb el territori, traient cada any com a molt 50 cases. No som com altres urbanitzacions que s´han fet per Múrcia." (Josep)

Un altre aspecte diferenciador d´aquestes urbanitzacions d´interior és que no solen incloure blocs de pisos, sinó habitatges unifamiliars. Aquesta diferencia comporta alhora una elitització "no busquem un perfil de cases barates, oferim diferents nivells de cases i hotels que ofereixen diferents tipus de serveis i per això tenen un preu superior, a més sempre estem per la zona" (Josep). No totes les butxaques es poden permetre comprar una segona residència amb un camp de golf que opera "com un jardí" (Josep).

D´altra banda, i si ens centrem en qüestions relacionades amb l´aigua, ensopeguem amb actors que avisen del perill que un projecte com el P.A.I. Pego-Golf pot suposar en un context com el que ens trobem de crisi climàtica i sequeres. Guaitem la Terra, des de les xarxes socials, recorda l´estat dels aqüífers que envolten Pego i alimenten la marjal – que és casa d´espècies animals i vegetals amb diferents graus de protecció – podria veure´s amenaçat si augmentés la demanda d´aquest recurs, que Agró ens recorda "no és un bé comercial més, no podem anar pujant la concessió d´aigua com si res". Cañada i Gascón (2015) expliquen la relació entre turisme i un major consum d´aigua, el qual "tiene que ver con los usos personales de sus clientes, mantenimiento de jardines y campos de golf" (p. 13) i supera al consum de la població local. Aquest augment en la demanda d´aigua en zones turístiques porta a conflictes per aquest recurs, on inversionistes tracten de traslladar-la a altres llocs, tot i els danys a les necessitats de la població local, ocasionant tensions per l´aigua com el ocorregut a Pego als anys huitanta. Ara bé, com es mou el P.A.I. Pego-Golf entre la caducitat i la vigència en els informes i declaracions publicades?

> "Estem parlant d'un P.A.I. que es va aprovar el 2006 i se li va preguntar a la Confederació si hi havia suficients recursos hídrics. Va dir que sí. Per tant, aquest P.A.I. el hem de mirar en la llei urbanística del 2006, encara que passin 30 anys i trobem que no hauria de ser així perquè la societat evoluciona i hi ha molts canvis, però la legislació és el que diu. Per tant, és el que hi ha." (Lorena)

Una mirada ràpida als informes de la Confederació ens mostren que fins el 2012 no s´aconseguí un informe favorable a la homologació del P.A.I. "por un volumen de 311.594m_3/año" (CHX, 2012) des del pou de Penya Roja, després de varies sol·licituds negades des del 2008. L´empresa encarregada quebraria i el P.A.I. hauria d´haver entrat en caducitat el 2020, malgrat que aquesta caducitat mai es va tramitar i des de

l´ajuntament s´ha seguit impulsant el projecte fins aquest moment. Després de fer modificacions menors al projecte original, es va tornar a presentar una sol·licitud a la Confederació, demanant proveir tant el P.A.I. Pego-Golf com el de Penya Roja amb aigua depurada del municipi i que la Confederació ha denegat per manca d´acreditacions de disponibilitat de recursos hídrics:

> En el informe anterior se proponía como origen de abastecimiento un aprovechamiento de aguas subterráneas del Pozo de Peñarrocha de titularidad de la SAT Peñarrocha, a través el expediente 2010CP0227. No obstante, dicho expediente a fecha actual cuenta con resolución denegatoria. Respecto al origen actualmente propuesto, se aporta escrito de la empresa concesionaria municipal de Pego, indicando punto de servicio previsto. (CHX, 2023, 6)

Sobre la DIA, que va ser aprovada el 2008, es planteja també la seua vigència, reconeixent que la legislació valenciana indica que la Declaració pot caducar si als quatre anys d´haver-se aprovat no s´ha iniciat cap obra, pel que els promotors haurien de tornar a sol·licitar-la. Un informe jurídic de la Generalitat Valenciana així ho declara "no habiéndose iniciado las obras de urbanización, ha caducado la DIA. Por lo que consideramos que el proyecto de resolución declarando la caducidad o pérdida de vigencia de la DIA es conforme a derecho" (Expte.226/23). Tot i això, les qüestions tècniques i jurídiques no sempre es posen d´acord, trobant diverses lectures:

> "És molt simple. Un pla general de qualsevol municipi que regula la construcció urbanística necessita una DIA, una Declaració d'Impacte Ambiental. Però després d'aprovar un pla general o qualsevol construcció, estem parlant que estem paralitzats durant 30 anys. No tindria sentit que la DIA caduqués, perquè si no, cap pla general estaria vigent. Llavors, jurídicament, la DIA no caduca, mai caduca, a no ser que caduqui expressament la DIA, i això ho hauria de fer la Conselleria que és qui emeti la DIA". (Lorena)

> "Ha caducat l'avaluació d'impacte que ho avalava. Hauria de passar-se automàticament. Però això és la interpretació nostra, no és la interpretació ni de l'ajuntament ni de la Conselleria d'Urbanisme en el seu moment. I ara menys encara. Són processos llargs". (Antoni)

La guerra de l´aigua i les lluites actuals

Pego entrava als anys huitanta amb una greu sequera que amenaçava la seua activitat agrícola principal, la qual consistia en el cultiu de cítrics. En les dos dècades anteriors havia començat un canvi demogràfic i econòmic a la comarca marcat per l´activitat turística i un increment de la demanda i pressió sobre les reserves d´aigua "l´activitat turística [...] acabà amb la supremacia de l´agricultura dels cítrics, s´anteposava el desenvolupament anàrquic de la construcció" (Cervera Arbona et al, 2013, 129). En aquest context, es va fer una proposta de transvasament d´aigua des del riu Bullent, a Pego. El 1984 es crearia una assemblea massiva que s´oposava a aquest transvasament, constituint-se una Associació anomenada Defensors de l´Aigua (Cervera et al, 2013, 132) i convocant-se manifestacions durant els mesos posteriors, arribant a reunir a més de 7.000 persones en una d´aquestes i produint actes de revolta social.

> "Anaven a posar unes canalitzacions per portar l´aigua a la zona de les platges de Dénia, i això a la gent de Pego i Oliva es va posar en contra i la cosa va anar escalant fins que al final trencaren les canonades i cremaren camions i coses així." (Antoni)

Aquest episodi de conflicte pels recursos naturals es relaciona amb la ecologia política i el que Martínez Alier (2002) ha denominat ecologisme dels pobres, referint-se als conflictes causats pel creixement econòmic i la desigualtat social, on els efectes negatius sobre el medi ambient al extreure els seus recursos són pagats per grups socials marginats (p. 396). El poble de Pego va entendre que, venint d´una sequera i tenint encara pes econòmic la taronja, l´aigua era un recurs preuat i limitat que no hauria d´anar per al benefici d´uns pocs.

> "Perquè nosaltres tenim allà baix a la marjal, tenim una bossa d´aigua, que mentre no la toquen, d´aigua no tenim que patir mai en la vida. Però si això mou sequen, per lo que siga, ahi entonces... Mou sequen amb el disney, amb el golf o amb qualsevol altra cosa, o com lo que volia Dénia per als pisos i el turisme, que va portar al poble en peu de guerra i els van parar, es van clavar set mil o huit mil persones allà baix perquè anaven a emportar-se l´aigua cap a Dénia. I clar, a Pego l´hagueren mort" (David, ciutadà del poble)

> "La guerra de l'aigua va atacar tot el sector turístic de Dénia i es va plantar i va dir "el que farem és que donarem aigua per a consum potable, però mai ho farem per a plenar piscines o regar urbanitzacions." (Martí)

L´assemblea veïnal reunida per paralitzar la construcció del P.A.I. Pego-Golf remet aquesta guerra per recordar al veïnat de Pego "que el PAI Pego Golf té símils, té similituds i hem de posicionar-nos en contra com van fer amb la guerra de l'aigua"(Martí) . En aquest sentit, utilitzen el mateix llenguatge i defensen que un recurs escàs com és l´aigua no hauria de ser privatitzat per la construcció d´un projecte d´aquestes dimensions que senten no els beneficiaria. Aquesta assemblea ha estat treballant per fer pressió a l´ajuntament de Pego perquè desclassifique el sòl – fent que passe a ser rural i, per tant, no urbanitzable – i denunciant junt amb altres grups ecologistes la delicada situació dels aqüífers del municipi, en risc de pèrdua de qualitat i salinització.

> "Los pobres luchan contra los impactos ambientales que los amenazan, convirtiéndose en defensores de los ecosistemes al luchar por sus tierras, su patrimonio, su cultura, su paisaje y su lugar de habitación" (Martínez Alier, 2002, 396)

Tot i aquests dos exemples complementaris, on el veïnat de Pego s´ha posicionat en contra d´usos privatius de l´aigua que podrien perjudicar la producció agrícola; també hi trobem casos on es difereix d´aquest llenguatge de valoració del medi ambient i l´ús de l´aigua. En el context del P.A.I. Pego-Golf, un grup de veïns propietaris de terrenys on es preveu construir el projecte s´uneixen per negociar les condicions de la compra i no sortir tan perjudicats econòmicament:

> "Quan van fer les reunions, t'obligaven que quan entraves hauries d'agafar accions del golf. Sí o sí. Jo, per exemple, jo què tinc a saber de golf? Vam fer un grup, tots els que érem associats del grup aquest. Va arribar un moment en què ens donaven 3.000 euros a nosaltres per fanecada[5], ens pagaven, i si nosaltres agafàvem a ells una fanecada, li havien de donar 30.000, és un encàrrec bestial. I no estàvem molt d'acord amb tot això, i vam fer un grup per apujar-nos, per no estar sols, per agrupar-nos, per tindre més força. Jo entrar al golf no tinc

[5] Equival a 831m_2.

que entrar, però volia almenys que em pagaren el que crec que em deuen pagar." (David)

Il·lustració 2. Marca de l´assemblea veïnal prop del P.A.I. Penya Roja. Crèdits: Àngela Mulet

Forat 3: el golf i el poble, turisme i beneficis

El turisme residencial ha estat qüestionat i criticat pels seus impactes ambientals, on hem destacat els usos de l´aigua i l´impacte sobre el sòl, però també hi podem destacar els seus efectes sobre l´àmbit social. Anteriorment, ja s´han esmentat els conflictes redistributius (Cañada i Gascón, 2015) ocasionats per l´activitat turística, on en les zones rurals els agricultors sovint perden el control sobre els seus mitjans de producció, conflicte que també ocorre en el cas estudiat i és motiu d´agrupació veïnal. La incertesa que rodeja el projecte des de fa dues dècades també porta a una paralització de l´activitat agrícola.

> "M´ha tocat arrancar el bancal que vam estar un any sense plantar-lo perquè a mi em deien *no el plantes perquè te l´hem de llevar ara, el plantaràs i te´l llevaran.* I al final dic, xe feu punyetes, vaig a plantar-lo, i ara el tinc amb els arbres crescuts. Ara si me´l lleven, me´l lleven ja *criat*." (David)

> "Hi ha un efecte pitjor que és que una persona que vulga dedicar-se a l´agricultura i té que comprar un bancal no pot perquè el bancal no el venen a preu de bancal sinó que el venen a preu de terreno urbanitzable. No pot comprar, no pot accedir a la terra per produir." (Antoni)

Cañada i Gascón (2015) expliquen com els agricultors, un cop desposseïts dels mitjans de producció, comencen a treballar per la industria turística com mà d´obra no qualificada i sense participació en la gestió (p. 9), essent fàcilment substituïbles si es requereix una reestructuració del sector. Alhora, aquest procés genera unes dinàmiques migratòries d´expulsió de població local i l´arribada de nous residents, ja siguin treballadors del sector turístic o turistes residencials. Els canvis de població causen alhora canvis en les estructures socials i la identitat del territori.

> "Tindrem més gent al nostre municipi. Això comportarà que hi hagi més gent per treballar. Això comportarà que hi hagi més ingressos per al nostre poble i poder seguir mantenint els serveis socials que tenim. Si no aconseguim que vinguin immigrants que facin ampliar el nostre número de població, cada dia disminuirem la població perquè és el que està passant. La natalitat és negativa."(Lorena)

> "No, el Pai Pego-golf realment no beneficia a la classe treballadora del poble. Pot ser algú de les classes altes, que té negocis, que pot caure en l'entramat, però realment als treballadors no els afecta. De fet, és perjudicial, perquè els pocs llocs de treball que genera solen estar precaritzats, perquè hi ha una escassa integració en el poble." (Martí)

El perfil de nous residents que generen aquests projectes és, sovint, de jubilats que provenen del nord d´Europa, encara que arrel de la pandèmia han començat a vindre nous residents més joves que teletreballen i provenen d´altres parts de l´estat espanyol o altres països europeus. Els nous xalets, com s´ha expressat anteriorment, tampoc estan

pensats per totes les butxaques, pel que d´entrada aquest projecte afavoriria l´arribada d´un perfil molt concret.

D´altra banda, alguns entrevistats qüestionen els beneficis que el projecte podria aportar al municipi a nivell social:

> "El turisme el que fa és folcloritzar aquesta qüestió identitària, cultural i lingüística. Per això sempre, des del sector turístic, veus algunes paraules en valencià, o veus com alguns restaurants sí que tenen el nom en valencià, però, en canvi, no tenen la carta i no tenen absolutament res més. És una folcloització lingüística: *esmorzaret*, *terreta*... Al final, és una banalització de la llengua, i a nivell cultural passa el mateix. Els *guiris* es pensen que la paella es menja a tot l'estat espanyol, que n'hi ha bous i sevillans a tots els llocs... Al final, no és un problema eminentment del País Valencià, sinó que això està agreujat en tot l'estat espanyol, però és veritat que en el sector, en els espais d'explotació turística, encara ho està més. I això el PAI no contribuirà a un manteniment a nivell lingüístic i cultural perquè no pretén defensar absolutament res que sigui propi, perquè no està enfocat per la gent pròpia, ni per les seves treballadores, perquè el PAI Pego-Golf està enfocat a unes elits europees que fan ús del golf i de l'hípica." (Martí)

Il·lustració 3. Discurs dels membes de l´assemblea veïnal en un concert de Smoking Souls a juny de 2025. Aquell mateix dia van convocar una manifestació en contra del P.A.I. Pego-Golf. "Perquè després de 40 anys la Guerra de l´Aigua no s´ha acabat, seguim lluitant". Crèdits: Àngela Mulet

Conclusions

"Dos alcaldes es barallen

per un hortet que tinc jo

per fer xalets de luxe i plantar-me un camp de golf

Ves tranqui·lleta filleta, no em picarà pollastret

que la terreta dels iaios no la vendré a un foraster"

Jota de Xàtiva. Pep Gimeno Botifarra

La present recerca ha tractat diversos eixos que travessen l´anomenat P.A.I. Pego-Golf, com poden ser els impactes ambientals – enfocats en els usos de l´aigua i la transformació de la terra en sòl urbà – i els impactes socials sobre la població que un projecte urbanístic de tals dimensions podria causar en el municipi. Aquests eixos, alhora, es troben connectats amb el turisme residencial, la geografia del capital i la ecologia política. El turisme residencial, tal i com és estudiat per les ciències socials, entén que es produeix una transformació del territori i del sòl a mesura que aquest ix de les activitats agrícoles i de les mans dels treballadors i comença a ser valorat per la construcció d´urbanitzacions, xalets i altres complexos turístics per generar plusvàlues. Com s´ha anat expressant, el turisme té un important paper en l´expansió del capital en la mesura que es troba en un constant procés de cerca de noves destinacions i noves ofertes per atreure turistes, i és d´aquesta manera que en la costa mediterrània s´ha esgotat la primera línia de platja i veiem des de fa unes dècades propostes d´urbanitzacions amb camps de golf en municipis d´interior. Aquest és, precisament, el cas del P.A.I. Pego-Golf, proposat fa vint anys i que ara intenta tornar a enllestir-se per la seua construcció.

Aquest projecte, que portaria a una despossessió de camperols de la zona i augmentaria el consum de l´aigua en el municipi, ha tingut una resposta popular que el qüestiona i s´oposa a la seua construcció. L´ecologisme dels pobres ens explica com els

sectors populars sovint són els primers en defensar el medi ambient al ser qui més contacte tenen amb aquest, ja siga perquè hi viuen, treballen d´aquest o forma part del seu paisatge cultural. L´assemblea veïnal constituïda a Pego n´és un bon exemple de la preocupació, defensa i compromís del poble amb el seu entorn.

Arrel d´aquesta recerca realitzada s´han imaginat futures línies d´investigació amb més presència sobre el camp i que tractarien amb major profunditat la relació entre el P.A.I. Pego-Golf amb el P.A.I. Penya Roja – i amb altres projectes semblants en la zona – i la seua ressonància amb l´antropologia de les infraestructures i conceptes com el de "suspensió" treballat per alguns antropòlegs. Una altra possible línia futura d´investigació relacionada amb aquesta recerca inclouria una etnografia sobre els arxius disponibles de la Guerra de l´Aigua de Pego, per tal de tractar amb molta més profunditat l´ecologisme dels pobres i l´ecologia política d´aquesta recerca.

Per aquest treball, s´ha tractat d´abastar la situació actual del P.A.I. Pego-Golf tenint en compte el passat del municipi i la realitat que el rodeja en el present, alhora que s´ha tingut en compte que, al ser un projecte no construït en l´actualitat, tots aquests impactes sobre el sòl, l´aigua i el veïnat de Pego són percepcions dels informants, que amb el seu coneixement del territori i del projecte han anat establint relacions entre aquest P.A.I. i projectes de la zona, com són el de Penya Roja o la costa dels municipis veïns. Aquest fet no lleva pes a tots els documents jurídics que avalen positiva o negativament el projecte ni els avanços que s´han estat duent a terme, ni tampoc resta importància a les preocupacions del veïnat de Pego per la incertesa i l´impacte mediambiental que creuen el projecte tindrà sobre el municipi.

Bibliografia

ALEDO TUR, Antonio. (2008). "De la tierra al suelo: transformación del paisaje y el nuevo turismo residencial"; en *ARBOR: Ciencia, Pensamiento y Cultura, CLXXXIV 729,* pp. 99-113. ISSN: 0210-1963.

CAÑADA, Ernest; GASCÓN, Jordi. (2016). "Urbanizar el paisaje: turismo residencial, descampesinización, gentrificación rural. Una introducción", en *Turismo residencial y gentrificación rural*. El Sauzal, Tenerife & Xixón: PASOS, RTCP & Foro de Turismo Responsable.

CERVERA ARBONA, Ignasi; RAFET SORIANO, Juan Miguel; RIPOLL BERENGUER, Maria Josep; SÁNCHEZ CABRERA, José Vicente. (2013). La "Guerra de l´aigua" entre Dénia i Pego-Oliva; en *AGUAITS. Institut d´Estudis Comarcals de la Marina Alta 32-33*, pp. 123-140.

CONFEDERACIÓN HIDROGRÁFICA DEL JÚCAR. (2023). *Información pública y consultas de la/s alternativa/s técnica/s para el desarrollo del programa de actuación integrada "Pego golf".* Ministerio para la Transición Ecológica y el Reto Demográfico

EXPEDIENTE 226/23. (2023). *Informe jurídico sobre las dudas planteadas en relación con la caducidad de la declaración de interés comunitario relativa al plan parcial Pego golf*. Abogacía General de la Generalitat

HARVEY, David. (2010). *The enigma of capital and the crises of capitalism.* Londres: Profile Books.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA. (2025). *Alicante, población por municipios y sexo: Pego* https://www.ine.es (última consulta 7 de maig de 26)

MARTÍNEZ ALIER, Joan. (2002). *El ecologismo de los pobres: conflictos ambientales y lenguajes de valoración*. Barcelona: Icaria.

MARTÍNEZ GUIRAO, Javier Eloy; MAZÓN MARTÍNEZ, Tomás. (2019). "Turismo residencial, paisaje y sostenibilidad ambiental: un análisis sobre el auge inmobiliario en España"; en *Cultura y Conciencia: Revista de Antropología, Nº 3,* pp. 10-31.

Pep Gimeno “Botifarra”. (2006). Jota de Xátiva [Cançó] en Si em pose a cantar cançons . Cambra Records.

PONTES, María-Aparecida; GARCÍA-MARÍN, Ramón; MORENO-MUÑOZ, Daniel. (2020). “Turismo, producción Inmobiliaria y procesos espaciales: la difusión del modelo turístico español hacia Brasil”; en *EURE vol. 46, Nº 137*, pp. 135-156.

QUIROGA, Catalina; VALLEJO, Diana. (2019). “Territorios de agua: infraestructura agrícola, reforma agraria y palma de aceite en el municipio de Marialabaja (Bolívar)”; en *Revista Colombiana de Antropología, vol. 55, Nº 1,* pp. 59-89. https://doi.org/10.22380/2539472X.570